

ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМЦЯ

Розглядаються дві складові капіталу підприємця: матеріальний капітал та особистісний капітал; відзначається особлива роль особистісного капіталу підприємця, до складу якого віднесені: загальний людський капітал, емоційний капітал та соціальний капітал

Постановка проблеми. Одним із найважливіших факторів економічного зростання та соціальної стабільності в суспільстві України є розвиток підприємництва. В Концепції державної регіональної політики України широкий розвиток підприємництва віднесено до пріоритетних завдань регіональної політики, а мале підприємництво визначено як один з найвагоміших чинників забезпечення економічного зростання в регіонах: більш повне забезпечення зайнятості населення; наповнення бюджетів та підвищення доходності населення.

Однак аналіз вітчизняного підприємництва свідчить про негативний стан справ у цій сфері. Економісти часто вважають, що однією з причин такого становища у підприємстві є відсутність або недостатність капіталу, з чим, практично, не можна не погодитися. Проте капітал підприємця не можна зводити лише до матеріального капіталу, так як матеріальний капітал має потрапити в руки людини (особистості), здатної ним управляти. А для цього ця особистість має бути наділеною особливим людським капіталом, який би дозволив людині успішно вести підприємницьку діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи те, що результати підприємництва є прерогативою економічної науки, спочатку цією проблематикою як за кордоном, так і в Україні займалися лише економісти. Першими з них були: Р. Кантільон, Ф. Кюсней, Н. Будуа, Ж.-Б. Сей, Ф. Найт, Й. Шумпетер. Роботи Й. Шумпетера спонукали Д. Макклілланда поглянути на проблему підприємництва з психологічної точки зору. Його роботи дали поштовх до нових досліджень цієї проблематики, яким присвятили свої роботи О.Ф. Коллінс, Д.Г. Мур, Д.Б. Амвал, Р. Чрістенсен, Х. Лівсей та інші.

Зважаючи на необхідність вирішення проблеми щодо становлення українського підприємництва починаючи з 90-х років з'явилися навчальні посібники для ВНЗ з підприємництва, а також наукові розробки економістів. Цій проблематиці присвятили свої роботи С.Ф. Покропивний, А.М. Колот В.Є. Пилипенко, колективи авторів І.П. Продіус, Т.А. Володимирова, В.Г. Діневич, Д.В. Запорожан, А.В. Скіряренко, С.М. Злупко, О.В. Стефанишин, А.А. Швайка, А. Загородній, Л. Гром'як та інші.

Психологи С.Д. Максименко, І.Є. Задорожнюк, С. Малахов, Г.В. Ложкін, В.В. Спасенніков, Ю.Ф. Пачковський та інші поставили питання про необхідність змодельовати прийнятний для суспільства психологічний тип сучасного підприємця, який міг би забезпечити економічне піднесення в майбутньому.

Дослідження емоційного та соціального інтелекту проводили Л.С. Тараєвська, П. Саловей, Дж. Майер, Стейн Стівен Дж., Бук Говард І. та інші.

Однак, дані дослідження не торкалися психологічної складової капіталу підприємця.

Мета дослідження. Вивчити вплив наявності капіталу підприємця на ефективність вітчизняного підприємництва. Розглянути структуру капіталу підприємця. Детально розглянути психологічну сторону капіталу підприємця та визначитися з необхідністю та можливістю впливу на його формування.

Викладення основного матеріалу дослідження. В Україні недостає успішних підприємців. Однією з причин, яку люди вважають перешкодою на шляху до підприємницької діяльності, є відсутність стартового капіталу, який би міг стати на перших порах джерелом ресурсів для господарської діяльності. Капітал необхідний і для подальшої господарської діяльності. Проте слід відзначити, що на сьогоднішній день капітал розглядається лише з позиції грошового та/або майнового капіталу, що не дає вичерпної картини того, що ж все таки дає можливість підприємцю отримувати доходи та прибутки, тобто, що є насправді капіталом підприємця.

З цією метою розглянемо різні погляди на поняття "капітал підприємця".

Слово капітал походить від німецького *Kapital*, французького *Capital*, що означало головне майно, головна сума та від латинського *Capitalis* – головний. Згодом у німецькій та французькій мовах ним стали позначати головне майно, головну суму.

Вважають, що першим звернувся до поняття "капітал" Аристотель, правда він назвав його "хремастика", що походить від слова "хрема" й означає "майно", "володіння". Оскільки в античному світі важливу роль відіграв торговельний та грошовий капітал, то Аристотель під поняттям "хремастика" визначав нагромадження багатства в грошовій формі. У подальшому це поняття було предметом дослідження меркантилістів, фізіократів, класиків.

Більш системне дослідження капіталу і додаткової вартості здійснив К. Маркс, який зазначав, що рух капіталу завжди починається з грошей. Однак самі по собі гроші не є капіталом, а стають ним лише у тому разі, коли використовуються з метою отримання прибутку. Інакше кажучи, за К. Марксом, капітал – це гроші, які самозростають, тобто приносять додаткову вартість.

А. Маршал визначає капітал, як сукупність речей, що формують передумови виробництва. Головною властивістю капіталу він вважав здатність приносити дохід.

В.Д. Базилевич дає наступне визначення капіталу: "У широкому розумінні капітал є складним, багаторівневим та багатоаспектним феноменом, який визначає самоорганізацію господарського життя, спрямовану на самозростання вартості. У вузькому розумінні капітал – самозростаюча авансована вартість; певні вкладення або активи, які уможливають отримання доходу." [1, С. 296].

Усі визначення зводяться практично до того, що капітал – це самозростаюча авансована вартість, яка приносить дохід.

Для здійснення підприємницької мети – одержання прибутку, підприємець має володіти майновим (грошовим) капіталом та особистісним капіталом.

До майнового (грошового) капіталу відносять власний капітал та залучений капітал. На початку своєї діяльності підприємець може розраховувати лише на власний капітал, тобто на той капітал, який належить створеному підприємцем (підприємцями) підприємству. За умови недостатності власного капіталу підприємця, за встановлених умов, може скористатися залученим капіталом.

А от особистісний капітал підприємця має мати власний, а також вміти скомпенсувати окремі його недостаючі частини за рахунок вміло створеної команди.

На сучасному етапі поняття капіталу значно розширилось: до капіталу почали відносити людський капітал, соціальний капітал, емоційний капітал. В цьому розумінні капітал є тією авансованою вартістю, вкладеною в людину, яка в майбутньому забезпечує людині отримання доходу.

Людський капітал (загальний) – це сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника.

Згідно теорії людського капіталу, людський капітал в умовах ринку – це індивід і його здібності до праці. Оскільки здібності до праці володіють властивістю накопичуватися, соціальні складові (демографічні, характеристики фізичного і психічного здоров'я, освіти і виховання, культура) також мають капітальну природу, бо вони визначають ступінь затребуваності індивіда на ринку праці. Величина вкладень (інвестицій) в людський капітал, тобто в забезпечення здоров'я, освіти і культури, прямо впливає на зростання продуктивності праці і одержувані доходи працівника. У свою чергу це веде до зростання суспільного багатства, тобто економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності країни.

За розрахунками Всесвітнього банку, в складі національного багатства США основні виробничі фонди (будівлі, споруди, машини та устаткування) складають лише 19 %, природні ресурси – 5, а людський капітал 76 % [6]. Тому все більша частина дослідників вважає людський капітал самим цінним капіталом постіндустріального суспільства, набагато ціннішим, ніж природне або накопичене багатство. Зростаюче значення людського капіталу в наші дні пов'язане з посиленням ролі освіти в економічному розвитку і з серйозними змінами у взаємодії суб'єктивного і об'єктивного чинників виробництва.

Слід звернути увагу на кілька принципових моментів, що впливають з визначення людського капіталу:

- по-перше, людський капітал – це не просто сукупність зазначених характеристик, а саме сформований або розвинений в результаті інвестицій і накопичений певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій;

- по-друге, це такий запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який доцільно використовується для одержання корисного результату і сприяє зростанню продуктивності праці;

- по-третє, використання людського капіталу закономірно приводить до зростання заробітків його власника (доходів підприємця);

- в четвертих, таке зростання доходів стимулює подальші інвестиції в людський капітал, що приводить до подальшого зростання заробітків (доходів підприємця).

Оцінка інвестицій у людський капітал і доходів від його використання звичайно проводиться в грошовій формі. Але слід підкреслити, що далеко не всі інвестиції і не всі доходи можна виразити в грошовій формі. Окрім грошових витрат, навчання, зміцнення здоров'я та інші дії, спрямовані на нарощення людського капіталу, вимагають, щонайменше, ще і нелегкої праці самої людини. Аналогічно, крім грошових доходів (вищих заробітків), людина, що володіє більшим людським капіталом, одержує моральне задоволення, економію часу, вищий соціальний престиж та багато інших вигод. Слід також пам'ятати, що в результаті нарощування людського капіталу маємо інтегральний соціальний ефект, від якого вирає не лише конкретна людина, а й підприємство, на якому вона працює, та суспільство в цілому.

Підприємець має володіти знаннями щодо людського капіталу (загального) з двох причин:

1. наймані ним працівники, в залежності від роботи, яку вони виконують, повинні мати відповідні характеристики людського капіталу; і чим вищий показник людського капіталу (загального) на підприємстві в цілому, тим більше можна розраховувати на підприємницький успіх. Це той фактор, який дозволяє підприємцю отримувати надприбутки. Розуміючи ту істину, що найманий працівник з вищим рівнем людського капіталу, не тільки забезпечить собі вищу заробітну плату, а й принесе більше користі підприємцю, підприємець має орієнтуватися на ринку праці не на дешеву, а на якісну робочу силу, тобто на працівників з вищим рівнем людського капіталу.

2. успіх підприємницької діяльності безпосередньо залежить від людського капіталу самого підприємця.

Проте характеристика особистісного капіталу буде далеко не повною, якщо проігнорувати наявність або відсутність соціального та емоційного капіталу як у кожної конкретної людини, найманих працівників і підприємців, так і в суспільстві в цілому. Особливо важлива наявність соціального і емоційного капіталу в людей, що прагнуть займатися підприємництвом, бо коли в підприємця для здійснення господарської діяльності нестаче власного майнового (грошового) капіталу, то він може скористатися залученим капіталом, в разі нехватки інтелекту – він може найняти людей з наявністю відповідних знань, а для здійснення функцій підприємця йому абсолютно необхідні особистісні емоційний і соціальний капітал.

На користь цього, пригадайте, будь ласка, як багато серед ваших знайомих інтелектуально обдарованих людей мають доходи на рівні мінімальної заробітної плати. Разом з тим, серед досить успішних людей часто можна зустріти осіб, які в школі не показували якихось особливих успіхів. Стейн Стивен Дж. та Бук Говард І. в книзі "Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи" вказують, що існують величезні відмінності між шкільними знаннями і кмітливостю на вулиці, між ерудованістю та загальною винахідливістю. Віддаючи належне знанням, автори вказують, що незважаючи на свою непостижимість,

остання якість представляє більший інтерес, так як це є здатність жити в гармонії зі світом, орієнтуватися в ситуаціях, вміти спілкуватися з людьми, брати на себе відповідальність за власне життя [7, С. 4].

Емоційний капітал людини визначається рівнем її емоційного інтелекту. Чи можна назвати наявністю емоційного інтелекту капіталом людини? Для відповіді на це питання необхідно розглянути визначення емоційного інтелекту та пригадати визначення капіталу.

Реувен Бар-Он назвав емоційний інтелект сукупністю некогнитивних здібностей (емоційних і соціальних), знань та вмінь, які впливають на можливості індивіда успішно відповідати вимогам навколишнього середовища і протистояти його опору [5].

Пітер Саловей і Джек Майер описують емоційний інтелект як здібність усвідомлювати емоції, досягати і генерувати їх, так щоб сприяти мисленню, розуміти емоції і те, що вони означають, і відповідно управляти ними таким чином, щоб сприяти своєму емоційному і інтелектуальному росту [3].

Стейн Стивен Дж. та Бук Говард І. вважають, що це є набір навичок, які дозволяють нам прокладати свій шлях в складному світі, – особисті, соціальні і відповідаючи за життєзабезпечення аспекти розумових здібностей в цілому, слабо вловимий здоровий глузд і сприймання, які є досить необхідними для ефективного повсякденного функціонування. Підводячи підсумок, вони говорять, що емоційний інтелект – це те, що ми звичайно називаємо практичною кмітливостю, чи та рідка якість, котру називають здоровим глуздом. Це відноситься до здібності правильно тлумачити політичні й соціальні обставини та впливати на них, інтуїтивно вловлюючи те, чого хочуть і в чому нуждаются інші люди, знати їх слабкі і сильні сторони, не піддаватися стресу і бути привабливим, тобто такою людиною, з якою намагаються спілкуватися інші [7, С. 6].

Емоційний інтелект не дається людині при народженні, це набута властивість, і така, яка потребує щоденного вдосконалення. Набуття ж емоційного інтелекту потребує відповідних інвестицій, з одного боку, а з іншого, в майбутньому наявність емоційного інтелекту дозволяє отримувати більш доходи. Отже наявність емоційного інтелекту – це ні що інше як емоційний капітал людини.

Використовуючи модель емоційного інтелекту Бар-Она [7, С. 14], можна визначити складові емоційного капіталу. Емоційний капітал має чітко виокремлені п'ять сфер: внутріособистісну, міжособистісну, управління стресом, адаптивності та сферу загального настрою.

Внутріособистісна сфера характеризується здібністю розуміти себе і управляти собою. До цієї сфери включаються: самоаналіз – здібність усвідомлювати, що ви відчуваєте, чому ви це відчуваєте, і розуміти, як ваша поведінка впливає на оточуючих; асертивність – здібність ясно виражати свої думки і почуття, проявляти твердість і захищати свою точку зору; незалежність – здібність самостійно приймати рішення і контролювати себе, твердо стояти на ногах; самоповага – здібність розпізнавати свої сильні і слабкі сторони і бути в згоді самим з собою, не дивлячись на свої слабкості; самоактуалізація – здібність реалізувати свій потенціал і бути задоволеним своїми досягненнями на роботі, в бізнесі, в особистому житті.

Міжособистісна сфера стосується суспільних навичок людини, тобто це здібність взаємодіяти з іншими людьми та ладити з ними. Вона включає в себе три елементи: емпатію – здібність розуміти, що відчувають і думають інші люди, дивитися на світ очима іншої людини; соціальну відповідальність – здібність до взаємовигідного співробітництва в середині вашої соціальної групи; міжособистісні відносини – здатність встановлювати і підтримувати взаємовигідні відносини, які будуються на взаємних уступках й почутті емоційної близькості.

Сфера адаптивності характеризує здібність людини бути гнучким і реалістичним й вирішувати ряд проблем по мірі їх виникнення. Сфера адаптивності має три елементи: оцінка дійсності – здібність бачити світ таким, яким він є, а не таким, яким ви б хотіли його бачити, або таким, яким ви його собі уявляєте; гнучкість – здібність погоджувати свої почуття, думки і дії по відношенню до змін обставин; уміння вирішувати проблеми – здібність виявляти проблеми й знаходити шляхи їх ефективного й оптимального вирішення.

Сфера управління стресом – характеризується здібністю людини протистояти стресу та контролювати свою імпульсивність. Виділяють два елементи: толерантність до стресу – здібність залишатись спокійним та зосередженим, конструктивно переносити небажані події й суперечливі емоції, не піддаватися їм; контроль імпульсивності – здібність протистояти імпульсу діяти або вміти відкласти порив до цієї дії.

Сфера загального настрою також має два елементи: оптимізм – здібність зберігати позитивну й реалістичну позицію, особливо при очевидних несприятливих обставинах; задоволеність життям – здібність бути щасливим, радувати себе й інших, з інтересом та ентузіазмом займатися різними видами діяльності.

Дослідники, які вивчали емоційний інтелект, доказали, що емоційний інтелект можна удосконалювати. Удосконалюючи свій емоційний інтелект, підприємець збільшує свої можливості отримувати прибутки від господарської діяльності, тобто він збільшує свій підприємницький капітал. З метою примноження емоційного капіталу Стейн Стівен Дж. та Бук Говард І. радять почати з пізнання самого себе, тобто з самоаналізу.

Емоційний самоаналіз – є фундаментом, на якому базуються більшість інших елементів емоційної культури, це перший необхідний крок на шляху до вивчення, розуміння й зміни себе самого. Очевидно, що людина не можете управляти тим, чого не усвідомлює. Якщо ви не маєте уяви про те, що ви робите, чому ви це робите, і про те, як ваші дії вплинуть на інших, ви не зможете себе змінити. Якщо ви вважаєте, що не відбувається нічого страшного, то це означає, що не має і причини або необхідності щось міняти. Ось чому самоаналіз є початком у збільшенні емоційного капіталу. Навчившись самоаналізу, ви одержите можливість працювати над розвитком своїх здібностей у всіх інших областях емоційної культури. Без цього, навіть, якщо ви будете дуже щиро пробувати вирішити свої проблеми щодо емоційного інтелекту, у вас навряд чи щось вийде: ви будете ходити по колу, ви не одержите зворотного зв'язку, ви не зможете відстежувати свій прогрес, і ваші шанси по досягненню своєї мети будуть значно нижчими.

Особистості, які наділені розвинутими здібностями до самоаналізу, усвідомлюють, коли вони відчувають роздратованість, печаль або спокусу, й розуміють, як ці почуття можуть вплинути на їх поведінку таким чином, що вони можуть налаштувати проти себе оточуючих. Окрім цього, вони можуть зазвичай встановити, яка подія стала каталізатором зародження цих почуттів. Здібність знати, що вони відчувають і як себе при цьому ведуть, дозволяє їм (в міру можливості) контролювати й корегувати свою відразливу поведінку.

Наявність емоційного капіталу дозволяє підприємцю не тільки одержувати доходи, а й примножувати усі інші види капіталу. Тому тим, хто бажає своє життя пов'язати з підприємницькою діяльністю, варто попрацювати над збільшенням рівня емоційного інтелекту, що призведе до збільшення його емоційного капіталу.

Соціальний капітал підприємця – це його соціальний інтелект, набутий з роками, а саме, це інтегральна інтелектуальна здібність, яка визначає успішність спілкування підприємця і його соціальної адаптації, що веде підприємця до досягнення його першочергової, статутної мети – одержання прибутків. Нагадаємо, що соціальний інтелект об'єднує і регулює пізнавальні процеси, які пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (людину як партнера по спілкуванню, групи людей). До процесів соціального інтелекту відносять: соціальну сенситивність, соціальну перцепцію, соціальну пам'ять, соціальне мислення. Соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій (міміки, поз, жестів). Соціальний інтелект являється позитивною складовою комунікативних здібностей особистості і професійно важливою якістю у професіях типу "людина – людина", особливе значення має в підприємстві та займає важливе місце в ринкових відносинах. Соціальний інтелект є набутиим, його формування стимулюється початком шкільного навчання. В цей період збільшується коло спілкування дитини, розвивається її сенситивність, соціально-перцептивні здібності, здібність переживати за іншого без безпосереднього сприйняття його почуттів, здібність до децентрації (уміння стати на точку зору іншої людини, відрізнити свою точку зору від інших можливих), що і складає основу соціального

інтелекту. Розвиток соціального інтелекту потребує відповідних інвестицій. Вкладені інвестиції в розвиток соціального інтелекту складають соціальний капітал людини, який дозволяє будь-якій людині отримувати більші доходи, а підприємцю – прибутки.

Підводячи підсумок, необхідно відмітити, що капітал підприємця – це багатогранна саморозвиваюча категорія, яка є першоджерелом підприємницької діяльності, і всі елементи капіталу підприємця є важливими у досягненні поставленої мети, однак, без особистісного капіталу, на нашу думку, сподіватися на позитивний результат від цієї діяльності нерозумно. Такий висновок дуже чітко підкреслюють результати ефективності підприємницької діяльності на протязі всього періоду її існування в Україні. У 2001 році 38,2 % підприємств були збитковими, у 2010 році практично ситуація не змінилася – 36,8 % підприємств показали збитковий результат. А фінансовий результат малих підприємств із року в рік є збитковим, у 2009 році малі підприємства в цілому отримали збитковий фінансовий результат, який складав 21209,9 млн. грн. збитку, збиток отримали 39,9 % малих підприємств. Дана ситуація свідчить про необхідність докладавання праці та інвестицій в розвиток особистісного капіталу підприємців та осіб, які мають бажання пов'язати своє життя з підприємницькою діяльністю.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Особистісний капітал підприємця є основою успішності підприємницької діяльності. Вітчизняне підприємництво відчуває брак успішних підприємців з високим особистісним капіталом. У зв'язку з тим, що практично усі складові особистісного капіталу є набутими, а не переданими генетично, виникає необхідність у створенні умов для всебічного розвитку особистісного капіталу людини, який би дозволив їй успішно займатися підприємницькою діяльністю.

2. У зв'язку з тим, що формування таких властивостей особистості, як мотивація досягнення, креативність, соціальний та емоційний інтелект, які й складають особистісний капітал підприємця, відбувається в дитинстві, варто було б повернутися до відродження педології, яка Постановою ЦК ВКП(б) у 1936 році була визнана як "спотворення в системі Нарком освіти" та піддана критиці її теорія і практика. Така практика дозволила б встановлювати в ранньому дитинстві задатки дитини та вміло, спільно з батьками, їх або розвивати, або гальмувати. Бо задатки, які не розвиваються (не мають умов для розвитку) – гальмуються.

3. Задля розвитку особистісного капіталу людини, особливо фахівців з вищою професійною освітою, у ВНЗ варто більше уваги приділяти вивченню психології особистості, соціальної психології, організаційної, економічної психології та психології підприємництва, для чого використовувати можливості варіативної частини стандарту освіти. Це допоможе випускникам ВНЗ в майбутньому, маючи відповідний фах, зайнятися підприємницькою діяльністю.

4. Наявність особистісного капіталу підприємця беззаперечно дозволить підняти успішність вітчизняного підприємництва.

Список використаної літератури:

1. Економічна теорія: Політекономія: Підручник за ред. В.Д. Базидевича. – К.: Знання, 2006. – 631 с.
2. Економічний словник-довідник: За ред. док. Екон. Наук, проф. С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
3. *Mayer J.D., Salovey P.* What is emotional intelligence? // *Emotional development and emotional intelligence: Educational Implications* / Eds. P. Salovey, D. Sluyter. N.V.: Perseus Books Group, 1997. P. 3-31.
4. *Moles A.* Information theory and esthetic perception. Urbana: University of Illinois Press, 1968.
5. The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI)¹ Reuven Bar-On
6. *Майбуров И.* Эффективность инвестирования и человеческий капитал в США и России // *МЕ и МО.* № 4. 2004 с. 3-13.
7. Стейн С.Дж. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи [Пер. з англ.] / С. Дж. Стейн, Г.І. Бук. – Баланс Бізнес Букс, 2007. – 384 с.
8. Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за 2010 рік (попередні дані) <http://www.ukrstat.gov.ua/>

КУЛАКОВСЬКИЙ Тарас Юрійович – кандидат психологічних наук Житомирського національного агроєкологічного університету